

УДК 37.036-053.66

ЕСТЕТИЧНЕ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ПІДЛІТКІВ: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ, РОЗВИТОК

Ганна Кондратенко

*Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, 91011 Луганськ, Україна*

Розглянуто сутність та основні компоненти естетичного світосприйняття підлітків як складової світогляду особистості. Визначено, що структура естетичного світосприйняття підлітків містить емоційно-естетичний, когнітивний, аксіологічний та творчо-діяльнісний компоненти. Висвітлено деякі особливості розвитку естетичного світосприйняття сучасних підлітків.

Ключові слова: цілісне світосприйняття, естетична свідомість, естетичне світопереживання, естетичне світосприйняття підлітків, естетичні емоції і почуття, естетичні цінності.

Світові тенденції глобалізації значною мірою впливають на педагогічне осмислення проблеми становлення світосприйняття особистості. Усвідомлення світу як глобальної цілісності – нова ментальна парадигма, що повинна визначати світорозуміння, ціннісні орієнтації і мислення сучасної людини. У сприйнятті світу повинен бути задіяний не тільки один інтелектуальний канал, а весь спектр каналів сприйняття людини, зокрема і естетичний. Цінності естетичного сприйняття світу, як і цінності його пізнання, дедалі більше розглядають як чинник, що визначає спосіб і характер взаємодії людини зі світом, спрямованість її діяльності.

Підлітковий період характеризується суттєвими змінами у світосприйнятті, що зумовлено віковими та психологічними особливостями, розвитком логічного мислення, емоційної сфери, самосвідомості. Цей вік вирізняється суперечностями, переломними моментами, які в житті особистості є ключовими в пошуку життєвих орієнтирів, вибору ідеалів і цінностей. Формування естетичного світосприйняття як складової світогляду людини має забезпечити цілісний розвиток когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової сфер особистості підлітка.

Формування у підлітків естетичного світосприйняття як педагогічна проблема досі не була предметом спеціальних досліджень.

Загальні проблеми становлення світосприйняття та картини світу сучасних школярів розглянуто в працях І. Алексашиної, Ю. Кулюткіна, С. Тарасова, Л. Татарникової. Для розкриття поняття „естетичне

світосприйняття” актуальними є наукові праці, присвячені проблемі світоглядної свідомості та її чуттєво-емоційним, вольовим, інтелектуальним та іншим компонентам (Р. Арцишевський, Є. Бистрицький, В. Іванов, С. Пролєєв, В. Табачковський, В. Шинкарук). Важливими для з’ясування психологічних механізмів естетичного сприйняття підлітків є праці Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, С. Дерябо, О. Запорожець, О. Леонтєва, Г. Пустовіта, С. Рубінштейна, В. Мухіної, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Ясвіна.

Останніми роками в Україні проблеми естетичного виховання та естетичного ставлення до дійсності й мистецтва досліджують Л. Вовк, О. Дем’янчук, Л. Коваль, Л. Масол, Л. Печко, О. Рудницька, Г. Тарасенко, Ж. Юзвак та ін. Дослідження естетичного світосприйняття особистості як самостійної категорії на сучасному етапі нечисленні. Ґрунтовних наукових розробок, які б чітко визначали структуру та сутність естетичного світосприйняття підлітків у психолого-педагогічному розумінні, ще недостатньо. Кожен науковець зосереджує увагу на певному аспекті цієї проблеми, не розглядаючи її у цілому. На підставі цього можна зробити висновок про необхідність дослідження феномена естетичного світосприйняття підлітків як складової світогляду особистості.

Ми ставили за мету висвітлити сутність і особливості розвитку естетичного світосприйняття підлітків. Завдання дослідження: визначити сутність і обґрунтувати структуру естетичного світосприйняття підлітків; з’ясувати особливості розвитку естетичного світосприйняття підлітків.

Здебільшого в працях представників Київської філософської школи (В. Іванова, В. Табачковського, В. Шинкарука та ін.) описано, що світогляд – це форма суспільної свідомості та самосвідомості людини, через яку суб’єкт світогляду сприймає, осмислює й оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності. Формуючись разом із свідомістю, світогляд реалізує потреби й цілі практичного перетворення світу духовно, виявляючись як практично-духовне освоєння. До світогляду належать уявлення про світ і людину, про сенс людського буття, а також відповідні чуттєві форми світосприйняття та світовідчуття. Саме вони забезпечують чуттєве, символічне осягнення духовного змісту предметів людських почуттів.

Світосприйняття – це комплексний процес та результат формування у свідомості індивіда багатовимірного образу світу (В. Табачковський, В. Шинкарук). Як результат, процес світосприйняття трансформується у світорозуміння, набуваючи рис картини світу (В. Нестеренко). Світосприйняття є цілісним, чуттєво-образним уявленням особистості про навколишній світ, яке визначає її взаємозв’язки зі світом.

На нашу думку, естетичне світосприйняття є компонентом цілісного світосприйняття, вищим рівнем чуттєвого сприйняття, усвідомленням

людиною краси навколишнього середовища. Структура естетичного світосприйняття підлітків складається з емоційно-естетичного (естетичні потреби, емоційно-естетичні переживання); когнітивного (естетичні уявлення, погляди, переконання); аксіологічного (естетичне оцінювання об'єктів та явищ навколишнього середовища) та праксіологічного, або творчо-діяльнісного компонента (творчо-естетична активність особистості).

Складність розуміння суті естетичного світосприйняття полягає в тому, що цей феномен постає водночас як процес, структура та як результат – змістовно-цілісна система станів. Водночас естетичному світосприйняттю притаманна відкритість, незавершеність, внутрішня суперечливість, що надають йому характеру константної змінності.

Емоційно-естетичний компонент естетичного світосприйняття охоплює естетичні потреби, які зумовлюють розвиток чуттєво-емоційної сфери та емоційно-естетичні переживання, що виникають на основі естетичних потреб.

Емоції та почуття відіграють важливу роль у процесі формування естетичного світосприйняття підлітків. Почуття мають більш сталий характер і є продовженням емоцій. Емоції – одна з форм відображення психікою людини навколишнього світу. Відмінність емоцій і почуттів від інших психічних процесів полягає в тому, що якщо завдяки відчуттям, сприйняттю, мисленню в свідомості особистості відтворюються різні предмети, явища, їхні якості, зв'язки між ними, то в емоційному стані виявляється ставлення людини до того, що вона пізнає. Отже, естетичні почуття виникають у результаті світопереживання естетичних емоцій і закріплюються в естетичній потребі – свідомому прагненні до естетичної діяльності, що спрямована на формування естетичного світосприйняття.

Естетичне сприйняття нерозривно пов'язане з такими категоріями, як естетичне споглядання та естетична насолода, у процесі яких формується здатність до безпосереднього цілісного бачення явищ дійсності та естетичних емоційних світопереживань, особливого естетичного ставлення до дійсності. Щоб естетична цінність розкрилась для буденної свідомості й підліток став суб'єктом естетичного сприйняття, він повинен відчувати потребу в сприйнятті навколишнього світу, мати установку, спрямовану на спілкування з красою природи та твором мистецтва.

Ми вважаємо, що тільки за умови систематичного естетичного світопереживання у підлітків формуються естетичні почуття та естетичні потреби як свідоме прагнення до цілісного естетичного сприймання світу та творчої діяльності.

Когнітивний компонент естетичного світосприйняття виявляється в здатності особистості до виділення естетично-виразних об'єктів навколишнього світу, їх чуттєвому пізнанні та усвідомленні. Естетичне оцінювання супроводжується естетичними емоціями та почуттями й виявляється у

визначенні естетичними категоріями прекрасного та потворного, трагічного та комічного та ін. Послідовність оцінювання така: сприймання об'єкта, його естетичне переживання, чуттєве пізнання та усвідомлення – естетичний аналіз, у результаті якого формуються естетичні судження.

Аксіологічний компонент естетичного світосприйняття підлітків передбачає оцінення властивостей і якостей, що є суттєвими для естетичної значущості об'єктів та явищ навколишнього середовища, зумовлює висловлення естетичного судження. Цей компонент визначає розвиток естетичного ставлення до навколишнього світу; формування аксіологічно обґрунтованих естетичних орієнтацій підлітків через здатність до естетичного оцінювання. Естетичне ставлення виявляється разом з естетичним сприйняттям як відображення дійсності та об'єктивно-суб'єктивне явище, що утворює в свідомості ціннісну картину світу як результат осмислення фундаментальної цінності його об'єктів та явищ. Характер та зміст естетичного ставлення впливає на особистість як на цілісно-соціальний суб'єкт, що взаємодіє з об'єктом.

На основі розвитку емоційно-естетичного, когнітивного та аксіологічного компонентів естетичного світосприйняття відбувається стимулювання творчо-естетичної діяльності особистості. Процес формування естетичного світосприйняття підлітків визначаємо в цілому як необхідну передумову для духовного зростання й творчої діяльності. Естетичне світосприйняття підлітків формується в єдності зі становленням загальної культури особистості, розвитком її когнітивної, емоційно-ціннісної та практично-діяльної сфер. Естетичне світосприйняття є регулятором взаємодії підлітків з навколишнім світом і водночас чуттєвим його відображенням. Естетичне світосприйняття є основою, на якій ґрунтуються важливі психічні функції: художньо-творче уявлення та мислення, спостережливість, пам'ять, зокрема й зорова. Ми вважаємо, що без систематичної продуманої роботи з формування естетичного світосприйняття утруднюється, уповільнюється розвиток психіки особистості підлітка.

На нашу думку, естетичне світосприйняття підлітків – це процес та результат цілісного чуттєво-емоційного осягнення, особистісного усвідомлення та оцінювання об'єктивно-суб'єктивних естетичних властивостей навколишнього світу, що зумовлює прагнення особистості до творчо-естетичної діяльності.

Естетичне світосприйняття має важливе значення, тому що належить до структури естетичної свідомості та є основою всебічного розвитку здібностей особистості до різних видів діяльності. Важливе значення естетичної свідомості, на нашу думку, в тому, що разом з естетичними потребами та діяльністю вона створює ядро особистісної культури людини. Естетична свідомість охоплює оцінні емоційно-чуттєві та образні стани,

логічні уявлення, складні риси особистості підлітка: смаки та ідеали. Завершується формування естетичної свідомості естетичною ціннісною самосвідомістю: оцінками, судженнями, ставленням. Естетична свідомість неминуче виявляється в духовно-творчій та всіх видах матеріально-творчої діяльності. Якщо розвиток естетичної свідомості відбувається стихійно, безсистемно, під впливом різноманітних, часом суперечливих чинників, естетична культура людини може набути дисгармонійного, незавершеного характеру. З огляду на це так важливо в навчально-виховному процесі визначати цілі, пов'язані з духовно-естетичним розвитком особистості.

Естетична свідомість є регулятором творчої активності людини і засобом зростання естетичного сприйняття людиною світу. Розвиток естетичної свідомості дає змогу констатувати формування світосприйняття, світовідчуття і світовідношення, що є характеристикою ціннісних основ внутрішнього світу людини.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури виявили, що підлітковий вік у розвитку естетичного світосприйняття є критичним, коли з багатьох причин (і об'єктивних, і суб'єктивних) особистість сенсорно-енергійно розуміє і позитивні, і негативні домінанти соціуму не тільки в сприйнятті естетики природних явищ, але й у самому житті [1; 2].

Підлітковий вік характеризується новим якісним етапом розвитку інтелекту, з'являються нові форми теоретичного мислення. Знання, які здобувають учні, стають більш узагальненими. У процесі виховання почуттів естетичне впливає і на розумову діяльність: у підлітків змінюється ставлення до навчальної діяльності. На цьому етапі завершується формування пізнавальних потреб та інтересів, закладаються основи суб'єктивно-естетичного ставлення до навколишнього середовища, розвивається логічне мислення, у тому числі абстрактне та асоціативне. На нашу думку, якщо знання підлітка не поповнюються новим змістом і водночас не розвивається його естетичне світосприйняття, він не зможе в подальшій діяльності створити для себе справжню систему загальнолюдських цінностей, переконань та ідеалів.

Переживання естетичного світосприйняття сучасними підлітками може характеризуватись відмінними ознаками. По-перше, на відміну, наприклад, від суто художнього сприйняття, яке відображає зміст художнього об'єкта, емоційно-образні чинники виражають стан суб'єкта-школяра та його естетичне співвідношення з об'єктом. По-друге, емоційно-образні чинники естетичного розвитку відрізняються полярністю, тобто мають позитивний та негативний знак. У складних почуттях обидва ці знаки утворюють суперечливу єдність. Це асоціюється з думкою О. Толстих про якісні зміни сьогоденної ситуації розвитку особистості в підлітковому віці, коли із спілкування майже зникли предметність і рефлексивність [5, с. 8].

До психологічних особливостей сприйняття навколишнього світу підлітків Г. Пустовіт зачисляє зумовленість сприйняття навколишнього середовища психічним станом та характером діяльності; одночасний вплив природного середовища на всі органи чуття та одночасне осмислення всіх зорових образів, звуків та запахів; сприймання навколишнього середовища без певних чітких просторових меж і чітко фіксованих часових інтервалів; сприймання навколишнього середовища як цілісності [3, с. 55–56].

У процесі формування естетичного світосприйняття підлітків ми беремо до уваги погляд С. Рубінштейна про те, що “людина як суб’єкт практичної та теоретичної діяльності, яка пізнає та змінює світ, не може бути безпристрасним споглядачем того, що відбувається навколо неї, ані безпристрасним автоматом, який здійснює ті чи інші дії як добре налагоджена машина. Вона переживає те, що з нею відбувається, вона ставить певним чином до того, що її оточує” [4, с. 160]. Так само, як Л. Виготський виділяв як „одиницю” психолого-педагогічного аналізу поняття „переживання” ситуації соціокультурного середовища, ми вважаємо, що переживання естетичних властивостей навколишнього світу повинно відбуватися як емоційно-ціннісний, активний процес, який характеризує естетичний розвиток підлітка і є основою духовно-практичного ставлення до світу.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено особливості естетичного світосприйняття підлітків:

- є складовою світогляду особистості;
- є емоційно-образним, інтуїтивно-чуттєвим та логічно-раціональним засобом пізнання природи;
- зумовлює універсальну оцінювальну реакцію підлітка, що фіксує уявлення про виразність, красу, гармонію явищ та речей;
- має складний духовно-інтелектуальний зміст: інтегрує в особистості підлітка природне та культурне, раціональне та емоційне, індивідуально-особистісне та соціально-типологічне;
- характеризується особливою динамікою, яка може не збігатися з динамікою інтелектуального розвитку;
- спонукає підлітка до творчо-естетичної діяльності.

Вивчення сутності та особливостей естетичного світосприйняття підлітків дало змогу зробити такі висновки:

1. Визначено сутність світосприйняття як комплексного процесу та результату формування у свідомості індивіда багатовимірною образу світу. Світосприйняття є цілісним, чуттєво-образним уявленням особистості про навколишній світ, яке визначає її взаємозв’язки зі світом.

2. Естетичне світосприйняття є компонентом цілісного світосприйняття, вищим рівнем чуттєвого сприйняття, усвідомленням

людиною краси навколишнього середовища. Структура естетичного світосприйняття підлітків складається з емоційно-естетичного, когнітивного, аксіологічного та праксіологічного (або творчо-діяльнісного) компонентів.

3. Підлітковий вік є критичним у розвитку естетичного світосприйняття: саме в цьому віці починається формування світогляду особистості. Естетичне світосприйняття посідає важливе місце в структурі естетичної свідомості і є основою всебічного розвитку здібностей до різних видів діяльності. Важливе значення естетичної свідомості в тому, що разом з естетичними потребами та естетичною діяльністю вона створює ядро особистісної культури людини.

Перспективним напрямком цього дослідження є визначення сутності, структури та особливостей формування естетичного світосприйняття учнів юнацького віку та студентської молоді.

1. Григорьев Д. В. Социокультурное самоопределение подростка // Педагогика. 2000. № 7. С. 42–47.
2. Косенко В. Е. Агрессивность в подростковом возрасте // Актуальные проблемы психологии. Омск, 2000. С. 68–75.
3. Пустовит Г. П. Психолого-педагогичний аспект взаємодії особистості з навколишнім середовищем // Педагогіка і психологія. 2000. № 3. С. 53–59.
4. Рубинштейн С. Л. Психология эмоций. М., 1993.
5. Толстых А. В. Подросток в неформальной группе. М., 1991.

TEENAGERS' AESTHETIC WORLD PERCEPTION: ESSENCE, PECULIARITIES, DEVELOPMENT

Hanna Kondratenko

*Taras Shevchenko National Pedagogical University of Luhans'k,
Oboronna Str., 2, UA – 91011 Luhans'k, Ukraine*

The article deals with the essence and main components of teenagers' aesthetic world perception as an ingredient of personality world outlook. It defines that the structure of teenagers' aesthetic perception involves emotional-aesthetic, cognitive, axiological and creative activity components. Some aspects of contemporary teenagers' aesthetic perception development are represented.

Key words: integrated world perception, aesthetic consciousness, aesthetic world experience, aesthetic world perception of teenagers, aesthetic emotions and feelings, aesthetic values.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2006
Прийнята до друку 15.12.2006